

BECOME A DOMINANT POSITION OF ISLAM AND DESCRIPTION OF BELIEFS, TEACHINGS AND ETHICAL STANDARDS

Sarvinoz Ibragimova
researcher
Fergana State University
Fergana, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Islamic religion, theology, moral culture, Qur'an, jurisprudence, Islamic thinking, scholar

Received: 10.10.22

Accepted: 12.10.22

Published: 14.10.22

Abstract: The Islamic scientific renaissance period was explained in the article with different concepts, and these concepts are the cause of debates between Western and Eastern scientists. Also, scientific conclusions about the influence of Islam as an ideology and the Arabic language as a scientific language in the fields of theology, philosophy, literature, and architecture of this new culture are given.

ИСЛОМ ДИНИНИНГ ҲУКМРОН МАВҚЕГА АЙЛАНИШИ ВА ЭЪТИҚОДЛАР, ТАЪЛИМОТЛАР ВА АХЛОҚИЙ НОРМАЛАР ТАВСИФИ

Сарвиноз Ибрагимова
тадқиқотчи
Фарғона давлат университети
Фарғона, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Ислom дини, теология, ахлоқий маданият, Қуръон, фикҳ, Ислom тафаккури, муфакких

Аннотация: Мақолада ислom илмий уйғониш даврини турли тушунчалар билан изоҳланди ва бу тушунчалар ғарблик ва шарқ олимлар ўртасида баҳсларга сабаб бўлмоқда. Шунингдек, Бу янги маданиятнинг илоҳиёт, фалсафа, адабиёт, архитектура каби соҳаларида ислomнинг мафкура сифатида ва араб тилининг фан тили сифатида таъсирига оид илмий хулосалар берилган.

СТАНЬТЕ ГЛАВНЫМ ПОЛОЖЕНИЕМ ИСЛАМА И ОПИСАНИЕ ВЕРОВАНИЙ, УЧЕНИЙ И ЭТИЧЕСКИХ СТАНДАРТОВ

Сарвиноз Ибрагимова

научный сотрудник

Ферганский государственный университет

Фергана, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: исламская религия, теология, нравственная культура, Коран, юриспруденция, исламское мышление, ученый.

Аннотация: Период исламского научного возрождения в статье объясняется разными концепциями, и эти концепции являются причиной споров между западными и восточными учеными. Также приводятся научные выводы о влиянии ислама как идеологии и арабского языка как научного языка в области теологии, философии, литературы и архитектуры этой новой культуры.

КИРИШ

Ислом динининг пайдо бўлиши ва унинг хукмрон мавқега айланиши билан исломга асосланган янги маданият тараққий эта бошлади ва унинг ақидаларига тўғри келадиган эътиқодлар, таълимотлар ва ахлоқий нормалар араблар томонидан бутунлай йўқ қилинди. Ислом теологиясининг шаклланиши узок муддат давом этди ва бу жараён турли миллатлар ва уларнинг ўзига хос маданиятларидан таркиб топган мусулмон маданияти, мусулмон цивилизациясининг тараққий этиши билан бирга кечди. Турли маданиятларнинг яхши томонларини ўзлаштирган ва уларнинг маърифий асослари билан озиқланган тамаддун яралди.

АСОСИЙ ҚИСМ

“Ислом диёрлари тарихига назар солган ҳар бир киши тарих ва ундаги ҳодисалар, ҳаракатлар бошида уламолар турганини дарҳол сезади. Албатта, бу ислом дини хусусиятларидан келиб чиқувчи табиий бир ҳолатдир. Ислом ҳақиқатларини тўғри тушуниб етган уламолар доимо ўз халқи билан бирга бўлади, унинг дард-аламларини бирга тартади. Зотан, ҳақиқий уламолар фаолиятининг ўзи шуни тақозо қилади. Ислом таълимотлари билан қуролланган уламолар ўз халқи дардига малҳам бўлишга ҳаракат қиладилар”[1]. Бундай садоқатли уламоларнинг етишиб чиқиши ортидан ислом фикрий ва ақидавий ривожини муттасил давом этган. “Бундан маълум бўладики, ислом дини қотиб қолган ва ҳеч қандай ўзгаришни қабул қилмайдиган дин эмас. Аксинча, у инсонлар эҳтиёжини ҳар доим ҳисобга олган. Дин кўрсатмаларини татбиқ қилишда воқеликни инобатга олмаслик, ҳаддан ошиш катта хатоларга олиб келиши ва жамиятда турли

ихтилофлар авж олишига сабаб бўлиши мумкин. Натижада шариатнинг мақсадига олиб борадиган йўллар беркилиб, халқ машаққатга дучор бўлади. Шу боис янги муаммоларни ҳал қилишда воқеликни чуқур ўрганиш ҳамда шариат кўрсатмаларини шунга мувофик равишда татбиқ этиш лозим”[2]. Бунинг учун эса исломдан чуқур ҳабардорлик, ислом теологиясини билиш ва моҳиятини англаш талаб этилади. Шунинг учун ҳам, ислом фалсафасининг ўрганилмаган жиҳатларини ёритиш, кенг оммага фалсафа тарихи нуқтаи назаридан тушунтириш муҳим ижтимоий вазифалардан биридир.

Вақт ўтиши билан ислом дини тарқалган ҳудудларнинг жадал кенгайиши, мусулмонларнинг бошқа дин ва маданиятлар билан юзлашиши натижасида янги ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг шаклланиши вазиятни ўзгартириб юборди. Янги шароитларда юзага келган масалалар ечими учун Қуръон ва ҳадислардаги далиллар билан бир қаторда ақлий далилларга олдингидан ҳам кўпроқ эҳтиёж сезила бошлади[3]. Натижада ислом дунёсида ислом ва унинг ақидаларини ҳимоялашга қаратилган рационал фикрлаш ва далилларга асосланган ислом теологияси анъаналари шакллана бошлади.

“Ислом энциклопедия”сида ислом динининг асосий жиҳатларидан бири – унга сиғинувчи халқлар учун ислом ақидаларини ишлаб чиқишда иштирок этиш имкониятини берганлиги баён қилинади. Шунингдек, энциклопедияга кўра, ислом ўзининг уч даврга бўлинган ривожланиш босқичига эга. Биринчи даврни истисно ҳолатида Қуръон даври деб айтиш ўринлидир. Иккинчи ривожланиш босқичини ислом динидаги йўналишлар, мазҳаблар ва фирқаларнинг вужудга келиши билан боғлаб тушунтириш лозимдир. X-XI асрларда суннийлар ва шиалар, муътазилийлар ҳамда ашъарийлар ўртасида муносабатлар, айниқса, кескинлашиб кетганлигини манбалар таҳлили кўрсатади. Учинчи ривожланиш босқичи сифатида мусулмон дунёсида “чекка” ҳудудлар ва ўлкаларининг ўрни ва роли ортгани билан изоҳлаш мумкин. Батамом ўзга маданий анъаналарга эга бўлган халқлар мусулмон дунёсининг маънавий ҳаётига қўшилгач, исломга ўз диний-ахлоқий тасаввурлари, ҳуқуқий меъёрлари ва одатларини олиб кирдилар”[4]. Демак, исломнинг уч тараққиёт босқичида унинг ақидавий, ахлоқий, фикҳий ва рационал асослари сайқалланиб борди ва ўзининг юксак нуқтасига кўтарилди. Натижа ислом илоҳиёти ҳам ўзининг юксак чўққисига чиқди ва бу орқали жамиятга ислом ақидасининг мустаҳкам ўрин эгаллашига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшган.

Ислом теологияси ривожининг илк давларида барча муаммо ва масалаларни ҳал этишда ваҳий ва пайғамбар Муҳаммад тушунтиришлари, кейинчалик Қуръон, ҳадислар ҳамда саҳоба ва тобеъинлар обрўсига таяниш қабул қилинган эди. Шунинг учун илк мусулмончиликда анъанага, яъни Қуръон, Сунна, тақлидга таяниш устунлик қилган. Шу

билан бирга бу даврда аввало шариат ривожланади. Шариат маъноси – тўғри йўл, илоҳий йўл, қонунчиликни англатади. “Ислом пайдо бўлганидан кейин, орадан 60 йил ўтмай, Ислом давлатининг тили, маданияти ва меъморчилиги Форс еридан то Шимолий Африкагача бўлган улкан ҳудудга тарқалди. Энди умавийлар сулоласининг ҳукмдорлари ўз ҳокимиятининг мутлақ рамзи бўлмиш улкан жомеъ масжиди барпо этдилар”[5]. Янги мусулмон жамияти учун жамиятдаги муносабатларни тартибга солиш масаласи долзарб бўлган. Демак, илк мусулмон жамияти аввало ислом дини, шариатга асосланган қонун-қоидаларни ишлаб чиқади. Бу жараёнда ислом илоҳиётининг фикҳ соҳаси (мусулмон ҳуқуқшунослиги) пайдо бўлади. Фикҳ илмининг ривожланиш жараёнида шариат (фикҳ) мазҳаблари (ҳанафий, маликий, шафъий, ҳанбалӣ ҳамда жафарий) вужудга келади. Улар, ортодоксал ҳуқуқ доирасидан чиқмаган ҳолда, шариат масалаларида енгилроқ ёки жиддийроқ ҳукм чиқаришлари билан бир-биридан фарқ қилади. Мусулмон ҳуқуқи тизимининг муфаккиҳлар (ҳуқуқшунослар) томонидан мукаммал ишлаб чиқилгани ҳозирги замон тадқиқотчилари томонидан тан олинган. Яъни, “усулул фикҳ илми энг нозик ва ҳамиятли илмлардан биридир. Ислом шариати ва уламолари бу илмни ниҳоятда яхши кўрганлар. Чунки мужтаҳидлар уни ижтиҳод қилишга ва шаръий далиллар ҳамда манбалардан ҳукмларни чиқариб олишга асос қилиб қўйганлар”[6]. Демак, усулул фикҳ илми шаръий аҳкомларни чиқариб олиш қоидаларини ўргатадиган илм сифатида шаклланган. Шундай мураккаб тизимни ишлаб чиқиш жараёнининг ўзида ислом теологиясини янада ривожлантиришга зарурат юзага келган ва бу шу даврнинг муҳим талабига айланган. Шунинг учун ҳуқуқий мазҳаблар ўз фаолиятида, яъни ҳуқуқий масалаларни ҳал этишда, шариатни амалга оширишда Қуръон ва ҳадислар, анъанага, шариат тамойилларига таяниш билан бирга ақл, шахсий мустақил фикрга таянишни мақбул деб топганлар. Бунга мисол сифатида уларнинг ижмо, қиёс, раъй усулларида фойдаланишганини таъкидлаш мумкин.

Ҳозирги замон файласуфи Муҳаммад Хотамий ўзининг “Ислом тафаккури тарихидан” асарида ислом илоҳиётшунослиги тасаввуф, калом, машшоиюн (перипатетиклар ёки фалосифа), исмоилӣ ва ишроқийлар майдонида ривожланиб борганлигини таъкидлайди. Бунга у қуйидагича таъриф беради: “Амалда мусулмон жамиятининг рационал мавзуларини ҳамда Каломуллоҳ (Ваҳий) ва ақл, фалсафа ва дин орасидаги муносабатларни муҳокама қилиб, ҳар бири ислом тарихида ва мусулмонларнинг тақдирида алоҳида из қолдирган тўртта йўналишни кўриш мумкин:

1. Ислом фалсафаси деб аталган ва дин билан фалсафа орасидаги уйғунлик муносабатларини олий даражада қўйган оқим.

2. Динни ақлий ва мантикий муҳокамалар, далиллар билан солиштирганда фикрлайдиган одамда уни қабул қилиш учун ҳеч бир имконият қолдирмайдиган ҳолатда олиб кўрадиган оқим.

3. Ақл ва фалсафанинг кўли қисқа, оёғи чўлоқ, у ҳақ ва ҳақиқатга олиб бора олмайди, деган ирфон ва тасаввуф оқими. Суфийлар ҳақиқатга юрак қаноти билан етишиш мумкин, дейдилар ва “далил келтириб исботловчиларнинг оёғи ёғочдандир”, улар ҳаққа етишишга ожиз деб ҳисоблаганлар. Тасаввуф нафсни ахлоқий жиҳатдан тараққий эттирадиган ҳаётӣ фалсафа бўлиб, у муайян амалий риёзат воситасида ҳақиқатга айланади ва баъзи вақтларда олий ҳақиқатга сингиш ҳиссига олиб боради. Шунингдек, ундан завқ ва ақл ила маърифат ҳосил қилишга олиб боради[7]. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф асаввуфни иккига – сунний тасаввуф ва фалсафӣ тасаввуфга ажратади. Фалсафӣ тасаввуфни барча – тасаввуфга қаршилар ҳам, аҳли тасаввуфнинг ўзлари ҳам қоралайдилар ва инкор қиладилар. Аммо Қуръон ва Суннатга асосланган сунний тасаввуфни ҳамма кўллайди. Фалсафӣ тасаввуф кейинчалик пайдо бўлиб, турли фалсафалар таъсири остида ислом динига бегона бўлган фикр ва эътиқодларни олға сурган. Бундай тасаввуфнинг кўзга кўринган намояндалари Муҳйиддин ибн Арабий, Мансур Халлож ва бошқалар бўлиб, улар ваҳдатул-вужуд, ҳулул ва иттиҳодга сабаб бўлганлар.

4. Дин ва шариат ҳайбати ва ҳашамати олдида инсон ақлининг ожизлигини таъкидловчи оқим”[8]. Ўша даврда қарматӣ, қадарӣ, жаҳмӣ, жабарӣ, хорижий ва мўътазилӣ каби йўналишлар пайдо бўлган ва улар ўртасидаги ақидавӣ тортишувлар ислом илоҳиётини ривожлантирган. Уламолар ўртасида авж олган баҳсу мунозаралар суннат аҳли имонини сусайтира бошлади. Ана шундай бир вазиятда , “аҳли суннат вал жамоат” ақидаларини бир-бирига зид бўлган хилма-хил бидъатчи фирқалардан муҳофаза қилиш мақсадида ислом илоҳиёт йўли – Калом илми вужудга келди. Ботил ақидали бидъатчи фирқалар кўпайгач, калом илми фикҳ илмидан ажралиб чиқиб, тафсир ва ҳадис илмлари каби асосӣ илмлардан бирига айланди”[9]. Демак, ислом теологияси соф исломӣ ақидаларни бузиб талқин қилувчиларга қарши муҳофазакорлик фаолиятини бошлайди.

ХУЛОСА

Илоҳиётшунос С.М.Хотамӣ илк ислом теологияси ривожда мавжуд бўлган уч ғоявий йўналишни ажратади: шариат – кенг оммага тушунарли бўлган, бир қанча юксак маърифатли кишилар бу оқим тарафдори бўлгани билан, асосан омманинг кўллаб-қувватланишига таяниб келган. Уларни муаллиф “зоҳирбин шариат аҳли” деб номлайди,

демак, уларнинг ичига, мусулмон ақидапарастлари, анъанавийчилар ҳам кириб кетади. Бу йўналишнинг ичида соф ақл кучидан фойдаланган мутафаккирлар кўп бўлган (муътазилийлар, ал-Ашъарий таълимоти, умуман калом илми намояндалари), лекин “зоҳирбин шариат аҳли”, яъни халқ оммаси ақлий мушоҳадаларни қабул қилмаганлиги сабабли, улар ўртасида тўқнашувлар ҳам содир бўлган. Мисол учун: “Ашъарий таълимотлари бўйича, бир кишидан мусулмонмисан деб сўралганда: “Иншааллоҳ мусулмонман”, деса, имонли саналади. Иншааллоҳ сўзи Худо хоҳласа, деган маънони беради, яъни, ҳали амалга ошмаган ишга айтилади. Масалан, бир киши “машааллоҳ(худо хоҳласа) бу йил ҳажга бораман” деса, эҳтимол борар, эҳтимол бора олмас. Демак, унинг иншааллоҳ деган сўзи аниқ бўлмаган ишга нисбатан ишлатилмоқда. Имонда ноаниқлик, шубҳа дуруст эмас”[9]. Мана шундай фикрий ва нақлий баҳс-мунозаралар ислом интеллектуал фаолиятини ўсишига ҳам кучли туртки бўлган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЙТЛАР РЎЙХАТИ

1. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Ҳидоят имоми. –Тошкент: “Hilol-Nashr”, 2019. –Б. 4.
2. Ислом маърифати ва ҳозирги замон. Нашрга тайёрловчи Абдуллаев А. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2017. –Б. 13.
3. Абдуллаев А. Ғ. Илмдан бошқа нажот йўқ.. –Тошкент: Тошкент ислом университети, 2017. –Б. 8.
4. Ислом энциклопедияси. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси ” ДИН, 2004. –Б. 216.
5. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Олам ва одам, дин ва илм. –Тошкент: “HILOL-NASHR” нашриёти, 2019. –Б.41.
6. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Усулул Фиқҳ. –Тошкент: “Hilol-Nashr” нашриёти, 2019. –Б.3.
7. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тасаввуф ҳақида тасаввур. –Тошкент: “Hilol-Nashr” нашриёти, 2016. –Б.35.
8. Хотамий С.М. Ислом тафаккури тарихидан. –Тошкент: Минҳож, 2003. –Б.58.
9. Ҳожи Аҳмаджон Бобомурод. Соф исломий ақида: исломий мафкура. – Самарқанд: Имом Бухорий халқаро маркази нашриёти, 2019. -Б. 9.